

Arkæologisk Forum

Nr.39
2018

	Redaktionens leder	1
	Stakkels Jim...	
Artikel		
	Andres Siegfried Dobat, Torben Trier Christiansen, Mogens Bo Henriksen, Peter Jensen, Stine Vestergaard Laursen, Mads Dengsø Jessen, Rikke Ruhe, Freddy Arntsen & Mads Kähler Holst	3
	DIME – Digitale Metaldetektorfund Den Danske Registreringsportal for Detektorfund	
Artikel		
	Frida Amalie Bruno Weitling*	13
	Berørt af det uberørte Refleksioner over et samtidsarkæologisk eksperiment	
Conference		
	Marc Adam Fenchel & Laura McAtackney	19
	Contemporary Archaeology Review of Contemporary & Historical Archaeology in Theory conference	
Artikel		
	Sarah Sander Laugesen*	24
	Arkæologiske Podcasts Hvordan kan arkæologien bruge de nye digitale formidlingsformer?	
Spejlinger		
	Redaktionen	31
	Arkæologisk Forum – Spejlinger	
	Jesper Hansen*	33
	Arkæologi og naturvidenskab – fremmede, bekendte, flirtende, ægtefæller, skilt....eller lidt af det hele	
	Jeanette Varberg*	38
	Står arkæologien i skyggen af naturvidenskaben?	
Anmeldelse		
	Ole Thirup Kastholm	41
	Trods skriveborde og eksperimenter – spørgsmålet om jernalderens udspændte både er stadig ubesvaret	

*Fagfællebedømt artikel

Trods skriveborde og eksperimenter

– spørgsmålet om jernalderens udspændte både er stadig ubesvaret

En ny bog fra Vikingeskibsmuseet fortæller om de udspændte småbåde fra jernalderen og vikingetiden. Der redegøres for det arkæologiske kildemateriale, og det eksperimentelarkæologiske arbejde med tre rekonstruktioner beskrives. For så vidt angår kildematerialet undlader bogen desværre at behandle nogle indlysende spørgsmål, og vi får derfor ikke en dybtgående diskussion af hvordan de særegne udspændte både kan – eller måske ikke kan – påvises i forhistorien. Derimod sætter bogens eksperimentelarkæologiske del nye, høje standarder for beskrivelserne og refleksionerne i de eksperimentelle processer omkring skibsrekonstruktioner.

Ole Crumlin-Pedersen & Hanus Jensen:

Udspændte både fra vikingetid og jernalder

Vikingeskibsmuseet i Roskilde, 2018. 100 sider, illustreret paperback.

ISBN: 978-87-85180-73-5. Pris DKK 179,-

I 2005 besluttede man på Vikingeskibsmuseet i Roskilde, at man i kølvandet på den prestigefyldte og omfattende rekonstruktion af Skuldelev 2 – *Havhingsten*, som søsattes året før – ville kaste sig over et mere ydmygt og ofte overset materiale: småbåde fra jernalderen. Indfaldsvinklen skulle ikke overraskende være eksperimentelarkæologisk, og kildematerialet tre båd-fund med det fællestræk, at de menes at have været såkaldt "udspændte" – hvad dette begreb dækker over

vender vi tilbage til. Som baggrund for selve eksperimenterne og deres arkæologiske grundlag lå skibsarkæologen Ole Crumlin-Pedersens tese om, at jernalderens plankebyggede skibe har deres oprindelse i udspændte stammebåde fra ældre romersk jernalder (fig. 1). Det er disse arkæologiske eksperimenter, som nu foreligger i publiceret form.

Bogen, der har været en rum årrække undervejs, er bygget op i to dele, foruden et forord ved Tinna Damgård-Sørensen og Søren Nielsen, henholdsvis museets direktør og chefen for maritime rekonstruktioner og håndværk. Den første del er skrevet af Ole Crumlin-Pedersen, og er således et posthumt bidrag. Heri redegøres for det arkæologiske

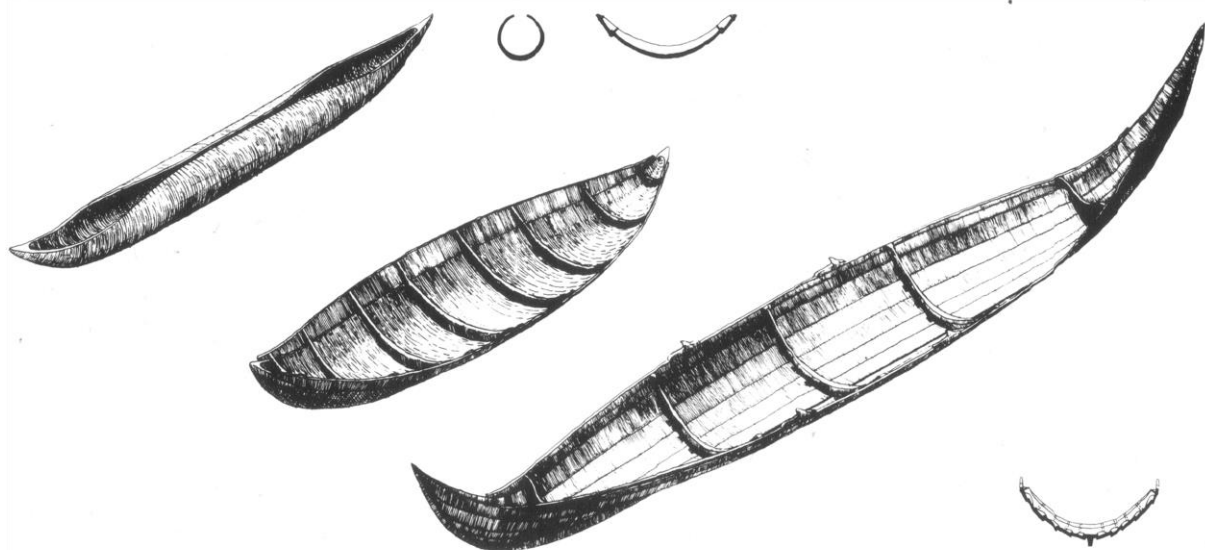

Fig. 1. Ole Crumlin-Pedersens evolutionære "trylleslagstese" om udviklingen fra udspændt stammebåd til den særegne nordisk plankebåd. Efter Rieck & Crumlin-Pedersen 1988.

materiale og tesens idégrundlag. Bogens anden del fortæller om selve eksperimenterne, som fandt sted i 2005-2007, og er forfattet af Hanus Jensen, der var bådebygger på rekonstruktionerne af de udspændte både.

Ole Crumlin-Pedersens bidrag er gengivet i det store og hele, som manuskriptet forelå ved hans død i 2011, og er kun underlagt tillem্পninger af ren redaktionel art.

Bogen er en grafisk lækkerbissen, ganske som det plejer at være, når Vikingskibsmuseet er afsenderen. Den er rigt og fint illustreret, og ikke mindst museets fotograf Werner Karraschs mange fotos fra det eksperimentelle arbejde imponerer. Bogen er udstyret med diskrete slutnoter – men kun de nødvendige – som henviser til en kort litteraturliste bagest.

De udspændte både

Indledningsvis, fra anmelderens side, en kort introduktion til de udspændte både som fænomen. Det er en bådtype, hvis udgangspunkt er en enkelt træstamme – ligesom den udhuggede stammebåd. Stammen udhules, så kun en tynd skal står tilbage, nærmest som en ærtebælg. Skallen varmes op i en delikat proces, hvor under den spændes ud, og opnår en spidsoval bådform. Herefter sættes spanter i, så båden holder formen, og nogle gange bliver båden også forhøjet med en eller flere ekstra planker. I historisk tid er et velkendt, geografisk nært, eksempel på bådtypen, den finske "åsping" (efter den foretrukne træsort asp), men de udspændte både kendes fra andre dele af verden også. Den udspændte båds væsentligste fordel er, at den kan overskride træstammens dimensioner, og altså blive bredere end en almindeligt udhugget stammebåd.

Det arkæologiske kildemateriale

De tanker, som Crumlin-Pedersen fremfører i bogens første del, er i udstrakt omfang en opsummering af en række af hans tidligere værker om de udspændte både og den nordiske plankebåds oprindelse herfra. Nyt er en opdateret redegørelse for de i denne sammenhæng relevante bådfund. Det udmøntes bl.a. i Tabel 1, som er en oversigt med i alt 28 fund, hvoraf nogle dækker over flere fartøjer mens andre er fragmenter. Dateringsmæssigt strækker fundene sig fra 1. årh. til 17. årh. e.v.t., og geografisk er de fra det nordeuropæiske område (DK, D, S, PL, NL, B, GB, UA, RU).

Det er imidlertid ikke et uproblematisk kildemateriale, som fremlægges her – for hvordan erkender vi, at der er tale om en båd, som er udspændt, fremfor en som er hugget i form? Selv om der henvises til en række kriterier, opstillet i Slusegårdsbogen (Crumlin-Pedersen 1991: 181 f.), så lades dét spørgsmål desværre ubesvaret i sin essens. Det er grundlæggende problematisk, da der ved flere af de fremlagte fund er stillet spørgsmålstejn ved om det rent faktisk er udspændte både (fx McGrail 2001: 179).

Udspændt eller udhugget?

Crumlin-Pedersen fremhæver Hjortspringbåden som et fartøj, hvor bunden har været spændt ud – dog uden at dette fund er taget med i fundlisten. Da dette umiddelbart syntes at stride mod min egen viden om denne båd, fulgte jeg den bagvedliggende henvisning til Hjortspringbogen (Crumlin-Pedersen & Trakadas 2003). Her fremgik det, at man i forbindelse med 1:1 rekonstruktionen af fundet, *Tilia Alsie*, havde haft udfordringer med at finde moderne tømmer, som kunne matche det forhistoriske tømmeres dimensioner, og at det derfor havde været nødvendigt at lime flere stykker lindetræ sammen for at opnå en tilstrækkelig bredde på bundplanken, som skulle være 56 cm på det bredeste punkt. I denne proces havde det været en overvejelse om man i den eksperimentelle proces skulle have udspændt bunden i stedet, som løsning på problemet (Crumlin-Pedersen & Trakadas 2003: 71f.). At det originale fartøj fra den alsiske mose derfor skulle have haft en udspændt bund, fremfor en udhugget, må dog stå som et postulat.

Det eksemplificerer bogens væsentligste udfordring ganske godt. For det er jo netop for at opnå en større bredde, et bedre spillerum, at udspændingen giver mening. Det er imidlertid en velkendt problemstilling i det eksperimentelarkæologiske arbejde med oldtidens både, at vor tids skove ikke altid er leveringsdygtige i det optimale tømmer, ikke mindst når det gælder de helt store stammer og deres kvalitet. Hvor ærgerligt det faktum end kan synes, når man har sat sig for at rekonstruere et fartøj i 1:1, så må det naturligvis ikke influere vores forståelse af det arkæologiske kildemateriale. Her må vi i stedet forholde os til de fund, der vidner om, at de forhistoriske skoves ressourcer var anderledes. Således kan nævnes bronzealderstammebåden fra Varpelev, som med en tilhugget bredde på op til ca. 85 cm, har været fremstillet ud af

Anmeldelse

en retvokset egestamme, der ved roden var mindst 1,1 m tyk og i 14 m højde 0,9 m (Rieck & Crumlin-Pedersen 1988: 46). Disse mægtige størrelser er mere reglen end undtagelsen for stammebådene i bronzealder og den tidligste del af jernalderen, den største vi kender, er den engelske stammebåd fra Brigg, som har en bredde på hele 1,4 m i forarbejdet tilstand (jf. Kastholm 2016: 102 m. ref.). Disse fartøjer er indiskutabelt udhuggede og ikke udspændte, og deres dimensioner gør det svært at argumentere entydigt for, at der i ældre jernalder skulle være et ressourcebestemt behov for at give sig i kast med udspændingsteknologien. Om der så i løbet af jernalderen eventuelt opstår en knaphed på anvendelige træer, som kunne fordre et teknologiskift, er ikke et spørgsmål, der berøres i bogen.

Disse spørgsmål – hvordan afgør vi på objektiv vis om et stykke træ har været udspændt eller ej, og hvad ved vi om træressourcerne i jernalderen – kunne man i højere grad have belyst i bogen ved at have inkluderet ekspertbidrag på det vedanatomiske og arkæobotaniske område. Hermed kunne den videnskabelige diskussion måske have været blevet hævet over det niveau, hvor spørgsmålet om de udspændte bådes forhistoriske eksistens langt hen af vejen synes at være et trosspørgsmål.

Slusegårdsbådene

Den ældste af de både, som man ville rekonstruere, er fra grav 1131 – fra o. 150 e.v.t. – på den bornholmske romertidsgravplads ved Slusegård. De godt fyrrer både, der kendes fra denne lokalitet med i alt ca. 1500 grave, opfattes som udspændte (jf. Crumlin-Pedersen 1991), og udgør dermed en betydelig del af det relevante forhistoriske materiale. Det er imidlertid et problematisk materiale, da bådene i sig selv ikke er bevaret, men primært erkendt gennem aftegninger i gravfylden. Rekonstruktionen af deres form er baseret på niveauplanerne fra gravene. Men planerne viser smallere både, end de rekonstruerede resultater, hvilket Crumlin-Pedersen forklarer med, at man før gravlæggelsen har fjernet spanterne, som holdt skroget udspændt, hvorefter båden efterhånden – da den lå i graven – ”foldede” sig sammen igen, og søgte mod stammens oprindelige form. Det er selvfølgelig ikke et handlingsforløb, som entydigt kan afvises, men det synes dog ikke at være nogen Occams Razor-løsning på spørgsmålet – løsningen kunne vel også være, at bådene aldrig har været udspændte? Dét kan naturligvis ikke afgøres i disse spalter, men muligvis er vi nået dertil, hvor gravbådene fra Slusegård og de definitioner, som de hidtil har været tolket ud fra, godt kunne tåle en ny gennemgang.

Fig. 2. Slusegårdsbåden varmes op før udspændingen. Foto Werner Karrasch, © Vikingeskibsmuseet i Roskilde.

Fig. 3. Slusegårdsbåden på vandet, stadig med pindene fra udspændingsprocessen, og før "katastrofen" indtraf. Foto Werner Karrasch, © Vikingeskibsmuseet i Roskilde.

Udspændte plankebåde

Småbådene fra Björke og Tuna – begge fra det mellem-svenske område og dateret til henholdsvis o. 450 og o. 850 e.v.t. – betegnes i bogen som mellemstadier i den nordiske båds udvikling. De er plankebyggede både, hvor bunden menes at være udspændt, hvorefter sideplanker og spanter m.m. er blevet monteret. Det uddybes dog ikke nærmere, på hvilket grundlag bundelementet er defineret som udspændt, fremfor udhugget alene.

Ekspementerne

Men hvis vi så lægger usikkerheden om det arkæologiske kildemateriales karakter til side en stund, og vender os mod det eksperimentelarkæologiske arbejde med de tre både, så er bogen intet mindre end en fornøjelse. Forfatterpræsentationen fortæller: *"Hanus Jensen er uddannet som traditionel færøsk bådebygger. Én af bare en håndfuld skandinaviske bådebygger, der stadig kan bygge en båd uden en tegning."* Og det er jo i sig selv en væsentlig kompetence i det foreliggende eksperiment, hvor tegninger måske nok kan vise et ideal i forhold til et ønsket resultat, men i praksis ikke

er til megen hjælp, når emnet – stammen – skal formes. Men Jensen viser også en anden kompetence, nemlig en litterær evne, som betyder at hans bidrag ikke alene er velskrevet, og dét i et befriende uprætentivt sprog, men også rammer et højt refleksionsniveau, hvad de eksperimentelarkæologiske processer angår. Hvert af de tre afsnit om bådene er stringent opbygget: Først en redegørelse for rekonstruktionsgrundlaget, så valg af værktøjer og jagten på de rette materialer, dernæst grundige redegørelser for hvert enkelt delelement i byggeprocessen og afslutningsvis en evaluering af processen og resultatet.

Læseren bliver inddraget i hele processen, med alle de overvejelser, som er dens følgesvend. Det er praktiske overvejelser om materiale- og værktøjsvalg, såvel som de mere komplekse tanker om, hvordan den rette form opnås i tilhugningsfasen, og om hvordan den delikate opvarmnings- og udspændingsproces skal gribes an. Der balanceres fint mellem den håndværksmæssige erfaring og hensynet til det arkæologiske kildemateriale. Men væsentligst er det, at Jensen er ærlig om sin tvivl, om de fejltrin, der uvægerligt begås, og om

Anmeldelse

de uheld, som indtræffer undervejs. Det gør teksten meget dynamisk, og til en fortælling om en læreproces fremfor alene en beskrivelse af et resultat.

Og trods de erfarne hænder, så er det ikke en let proces. Hver af de tre rekonstruktioner byder på problemer og uheld af forskellig art. Med den første båd, Slusegårdsbåden, lykkes udspændingen faktisk (fig. 2-3). Men i løbet af vinteren, hvor båden opbevares under vandet for ikke at udtørre, flækker den på langs. Og det skete ovenikøbet før den nåede at blive prøvesejlet; med Jensens ord: *"Det var ret så trist: En lille katastrofe."* Han fortsætter: *"Når jeg ser tilbage på bygningen af Slusegårdsbåden, er min umiddelbare tanke, at det er et mislykket projekt. Det er mislykket, når vi har arbejdet hele museets sommersæson på en båd, og den derefter ikke kan bruges til noget. Den er nærmest ikke-eksisterende, da en båd, der ikke kan bruges på vandet, sådan set ikke er en båd."* Ærgrelsen bliver ikke skjult, og det er kun godt, for den er en del af refleksionerne, og på sin vis bliver teksten med disse elementer et godt eksempel for, hvad der adskiller humanistisk forskning fra naturvidenskab – forskerens dialektiske forhold til sit emne fastholdt i et menneskeligt perspektiv.

Selv om Jensens erfaring med de udspændte både vokser i projektets løb, så rammes rekonstruktionerne af Bjørke- og Tunabådene også af udfordringer, bl.a. flækker de under udspændingen, som man kan læse mere om i bogen (fig. 4). De bliver dog begge slutteligt til "hele både", der kan begå sig på vandet, og med hver rekonstruktion opbygges nye erfaringslag.

Hanus Jensens bidrag rundes af med en perspektivering, hvor der trækkes tråde fra de eksperimentelle erfaringer til Ole Crumlin-Pedersens teser fra skrivebordet. Spørgsmålet om, hvorvidt der kan trækkes en lige linje i den nordiske bådebygningstraditions udvikling – fra stammebåd til klinkbygget båd – mener Jensen ikke kan endegyldigt bevises, og tager fornuftigt afstand til den lineære tankegang, som ligger bag. Han pointerer, at lignende teknikker jo er opstået uafhængigt af hinanden over store afstande i tid og rum. Crumlin-Pedersens tese om at grundlaget for den lette klinkbyggede båd ligger gemt i en videreudvikling af den udspændte båd fremfor "traditionelle" stammebåde, kan Jensen derimod tilslutte sig. Hermed afviser han også, at man i Skandinavien er "gået" direkte fra den traditionelle stammebåd til den plankebyggede båd.

Fig. 4. Bjørkebådens udspændte bunddel. Der ses flere reparationslapper over sprækker, der opstod under udspændingen. Foto Werner Karrasch, © Vikingeskibsmuseet i Roskilde.

Dét er ellers et forløb, som kan påvises på de britiske øer allerede ved bronzealderens begyndelse.

Både Jensen og Crumlin-Pedersen forbigår desværre den svenske etnolog Albert Eskeröds autoritative påvisning af sammenhængen mellem de britiske plankebåde fra bronzealderen og den nordiske bådtradition i jernalderen (Eskeröd 1956; Kastholm 2014, 103 f.). Eskeröd pegede allerede for mange år siden på, at et delelement som de udhuggede klamper til fastsurring af spanter/bundstokke binder disse traditioner sammen; det bekræftes af kildemateriale, som er kommet til siden da – både skandinavisk og britisk. Det ses da også ret tydeligt i Hjortspringbåden. Antager vi, at de udspændte stammebåde i jernalderen er et eksisterende fænomen – og som nævnt kan der stilles spørgsmålstejn ved dette – så må de snarere betragtes som en bådteknologisk sidegren, end som et missing link.

Findes de?

I mine øjne omgærdes bogen af en ret uheldig tvivl – nemlig tvivlen på hvorvidt det fænomen, som er hele dens omdrejningspunkt, overhovedet findes. Crumlin-Pedersens bidrag fremstår stilmæssigt autoritativt, som

om der er tale om indiskutable vidnesbyrd, men i essensen føres der ikke bevis for sagen.

Det er klart, at med en så markant og betydningsfuld forsker som Ole Crumlin-Pedersen, og med det særlige forhold, at der er tale om en posthumt publiceret tekst, så må bogens udgivere træde varsomt. Naturligvis ville man ikke kunne ændre i den givne tekst, men man kunne med fordel have suppleret den med flere bidrag. Som nævnt savnes de vedanatomiske og arkæobotaniske områder i bogen, og havde man indbudt 1-2 forskere til at give "second opinions" på det arkæologiske kildemateriale og dets tolkning, ville bogen ikke alene have stået som langt mere diskuterende, den ville også i højere grad have været rettet mod fremtidens forskning, fremfor først og fremmest at stå som en minderune over en fremtrædende skibsarkæolog. Jeg tror, at denne opgave kunne have været løst uden at respekten for den afdøde blev sat over styr. Et mere diskussionslystent præg på det arkæologiske område ville også have haft en bedre samklang med Hanus Jensens refleksive behandling af den eksperimentelle proces. Her er som sagt udført et forbilledligt arbejde, og der er lagt et spor, som det er værd at følge i fremtidige eksperimentel-arkæologiske publikationer.

Litteratur

Crumlin-Pedersen, O. 1991

Bådgrave og gravbåde. Slusegårdsgravpladsen III.

Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XIV, 3, Århus.

Crumlin-Pedersen, O. & A. Trakadas (eds) 2003

Hjortspring. A Pre-Roman Iron-Age Warship in Context.

Ships and Boats of the North, vol. 5. Roskilde.

Eskeröd, A. 1956

Early Nordic-Arctic Boats. A Survey and some Problems.

I: A. Furumark et al. (ed.): *Arctica. Essays presented to Åke Cambell 1.5.1956*, 57-87. Uppsala.

Kastholm, O.T. 2014

Under sejlet. Vikingetidens skibe i langtidsperspektiv.

I: H. Lyngstrøm & L. Sonne (red.): *Vikingetidens aristokratiske miljøer*, 103-112.

København.

Kastholm, O.T. 2016

Bronzealderbådene fra Varpelev og Vestersø i et europæisk perspektiv.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 2015, 59-115.

McGrail, S. 2001

Boats of the World. From the Stone Age to Medieval Times.

Oxford & New York.

Rieck, F. & O. Crumlin-Pedersen 1988

Både fra Danmarks Oldtid.

Roskilde.

Arkæologisk Forum er et fagligt tidsskrift der søger at sætte det arkæologiske fag ind i en større sammenhæng – både videnskabeligt og samfundsmæssigt. Her kan både arkæologisk faglige og fagpolitiske emner behandles og debatteres.

Skriv til Arkæologisk Forum:

Arkæologisk Forum modtager gerne bidrag. Kontakt redaktionen, og få råd og vink om indhold, læsere, formaliteter, deadlines m.v.

Fagfællebedømmelse:

Generelt bliver tekster i Arkæologisk Forum fagfællebedømt. Fagfællebedømte artikler er markeret med en stjerne (*) ved forfatternavnet.

Kontakt:

redaktion@archaeology.dk
www.archaeology.dk

© Forfatterne og Arkæologisk Forum.

Artikler, indlæg og billeder må ikke mangfoldiggøres i nogen form uden skriftlig tilladelse fra redaktionen.

Redaktion:

Mette Palm (ansv. redaktør)
Jette Rostock
Anna Beck
Ole Thirup Kastholm
Signe Lützau Pedersen
Susanne Klausholm Dolleris

Udgiver:

Foreningen af Fagarkæologer – FaF

Forsidebillede:

"Er straks tilbage" – Holmegaards Glasværk.
© Anna S. Beck, Museum Sydøstdanmark.

Tryk og oplag:

Museum Vestsjælland trykker 250 stk.

Arkæologisk Forum udkommer:

maj og november

Abonnement og løssalg private:

175,- kr. årligt (2 numre)
87,50 kr. pr. nummer

ISSN 1399-5545

Foreningen af
Fagarkæologer
faf@archaeology.dk
www.archaeology.dk

Nr. 39
2018
Arkæologisk Forum